

ביקורות ספרים

קימי קפלן ונורית שטדלר (עורכים). **מהשרדות להתבססות: תמורות בחברה החרדית בישראל ובחקהר**. ירושלים ותל אביב: מכון ון ליר בירושלים והקיבוץ המאוחד. 2012. 314 עמודים

יהודה גודמן*

קובץ המאמרים מהשרדות להתבססות: תמורות בחברה החרדית בישראל ובחקהר עוסק במגוון מרתק של נושאים בחקר החברה החרדית בישראל. בהתבסס על שיטות מחקר שונות - איכותניות וכמותניות - מציעים המחברים הצצה עכשווית לעומקה ולרוחבה של החברה החרדית. כדרכם של ספרים ערוכים רבים, הספר כולו והקדמת העורכים נמצאים במתח מתמיד: בין שפעת המחקרים הספציפיים ובין התזה המרכזית של האוסף כיחידה אחת.

אציג בקצרה את הפרקים: מיכל שאול טוענת שעיצוב דמותה של שרה שניר - מורה נערצת בתקופה שקדמה לשואה ומייסדת רשת "בית יעקב" לחינוך בנות חרדיות - בידי תלמידותיה, היא למעשה המצאת מסורת מודרנית חרדית המגשרת על עומק שבר השואה ומציגה רציפות כביכול בין החיים היהודיים שלפני השואה ובין החברה החרדית שהוקמה והשתקמה בישראל. יאיר הלוי מנתח את דמותו של "זקן המשגיחים", הרב שלמה וולבה, ומראה שהחברה החרדית נטלה את העוקץ מעבודת המוסר המקורית לטובת חיווק השקפות חרדיות מוכרות. עם זאת, הרב וולבה הטמיע תפקידים חדשים בעבודת המשגיח בתחומי המשמעת, החינוך והפסיכולוגיה, וכנגד הקונפורמיות החרדית התעקש שעבודת המוסר דורשת דגש על האני והיחיד. שני פרקים מוקדשים לברור התפקיד, השינויים והאידיאולוגיה של שימושי שפה בעולם החרדי העכשווי: חנה אסתר אופנר ומיכל טננבאום מנתחות עמדות של כמה קבוצות בחברה החרדית כלפי היידיש, העברית והאנגלית ומראות שקבוצות חרדיות משתמשות בעברית ומתייחסות אליה באופנים שונים המבטאים אידיאולוגיות מנוגדות כלפי החברה הישראלית והצינונות. דלית אסולין מנתחת את השתנות היידיש בישראל ומראה שחיותה של היידיש מתאפשרת דווקא מתוך אימוץ נרחב של העברית. ורד אלימלך מנתחת את הגיבור החרדי בהתמודדותו עם האחר החילוני בסרטי קולנוע שיצרו חרדים עבור חרדים. הצגה מורכבת של האחר מאפשרת לצופים החרדים להתוודע לחלופה לחיים החרדיים במרחבים מדומיינים הכוללים את הישראליות ואת העולם הרחב. הסקרנות הזאת כלפי החילוני משקפת לטענתה שינויים בחברה החרדית. רבקה נריה בן-שחר מראה שצריכת עיתונות חרדית בידי נשים חרדיות משמשת כלי להגדרה עצמית ומבטאת עבודת גבולות ומשא ומתן על מעגלי זהות: המשפחה, החברה והיחידות הקוראות בעיתונים. אבי קיי עוסק בשילוב גברים חרדים בשוק העבודה ובקשיים הכרוכים בכך עקב תבניות חֲרָוֹת בחברה החרדית. תמר נוסבאום ורבקה שפיגלמן טוענות שהפנייה של חרדים לשירות פסיכולוגי חינוכי מלמדת על ביטחונם הגובר שהמגע עם הרשות החילונית לא יפגע בעולמם הרוחני. שלומי דורון עוסק בתהליכי ההדרה, התיוג והאפליה של חרדים מלידה כלפי חוזרים בתשובה מזרחים. בתיה

* המחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, האוניברסיטה העברית בירושלים

זיצנר ודייוויד להמן מנתחים את מפעל התשובה של ש"ס לאור התרחבותן של תנועות חברתיות חדשות. כוחה של ש"ס, הם טוענים, נובע מהדגשת הממד הדתי וממיתון השסע העדתי שבין מזרחים לאשכנזים. נסים ליאון מראה כיצד הרב עובדיה יוסף, מנהיג ש"ס, מותח ביקורת על בן התורה האשכנזי, הליטאי, ומציע שחברת הלומדים תשמש עלית שתוביל את החברה החילונית. אך בפועל, טוען ליאון, רוב החרדים המזרחים מבקשים עדיין להיבדל עמוקות מהציבור הלא חרדי בישראל. לי כהנר ויוסף שלהב מציגים את תהליכי התפשטותה הגאוגרפית של החברה החרדית בישראל מהגטאות העירוניים נוסח ירושלים ובני ברק לטובת פרוורים נוסח אלעד, מודיעין עלית ורמת בית שמש. המחברים תוהים אם המרחבים החדשים יצמצמו את הפיקוח החברתי ויפוררו את "חומות הקדושה" או שגם בהם ייווצרו מובלעות חדשות ובהן מערכת כלכלית וצרכנית סגורה. העושר התוכני שבפרקים הללו הציב אתגר לא מבוטל בפני עורכי הספר, קימי קפלן ונורית שטדלר, שכן קשה לייצר אוסף קוהרנטי מתוך מגוון כה גדול. והנה, דווקא לנוכח השפע הזה, התזה הרחבה שניסחו העורכים ופעולת העריכה של הספר כולו ראויים להערכה. הספר על מבחר פרקיו ערוך היטב ובדרך כלל כתוב בבהירות. במאמץ יצירתי הצליחו העורכים לנסח בהקדמתם נרטיב סוציולוגי-היסטורי המייצג לטענתם תהליכי שינוי עמוקים שעוברת החברה החרדית ב-20 השנה האחרונות. החברה החרדית הופכת, הם טוענים, מחברה מתגוננת - שחשה איום על עצם קיומה ובעיקר על אורחות חייה - לחברה מתחזקת שחשה ביטחון רב בקיומה הפיזי והרוחני ושנמצאת במגמה של התבססות והתרחבות, גם בשעה שהרטוריקה של מנהיגיה עדיין נשמעת לעתים חרדה ומתגוננת (עמ' 16-18). תהליכים אלה, הם מוסיפים, מקבילים ודומים לתהליכי שינוי, המרה והתפשטות דתית ברחבי העולם במאה ה-20. עם זאת, לדבריהם החברה החרדית שונה מדתות אחרות הן משום שהניבוי הסוציולוגי המקורי ביחס אליה היה שחברה זו תקטן ואף תיעלם, והן משום שלא כמו קבוצות וחברות דתיות במדינות אחרות, החברה החרדית פעלה, לפחות בעבר, מתוך תחושה של דחיפות ושל איום מתמיד על קיומה ההיסטורי, ולכן נטתה להסתגרות (עמ' 22). בעזרת ניסוח נרטיב זה הצליחו העורכים לא רק להציע תמה עיקרית עבור הספר אלא גם לשבץ את קובץ המאמרים האקלקטי בתוך ארבעה שערים המבטאים ממדים בולטים של תהליכי השינוי שעוברת החברה החרדית: מגמה ראשונה היא שיקום החברה החרדית אחרי השואה באירופה; השנייה היא חיזוק מאפיינים פנים-חרדיים מתוך עמדת כוח; השלישית היא פתיחת השורות של החברה החרדית; והרביעית היא תהליכי התרחבות של החברה החרדית באמצעות החזרה בתשובה והתיישבות במקומות חדשים (עמ' 23-26).

התזה הכוללת שמציעים העורכים עוסקת ברמת המאקרו של החברה החרדית, באפיון התהליכים הסוציולוגיים הרחבים בהקשרם ההיסטורי ובביקורת על המשגות קודמות בחקר החברה החרדית. לעומת זאת, פרקי הספר עוסקים במגוון סוגיות, רובן ברמת המיקרו. אציין שתהליכי השינוי המתוארים במבוא אמנם מתהדהדים בפרקים הללו, במידה רבה או פחותה, אך הפרקים רובם ככולם אינם עוסקים בתהליכים הללו אלא בנושאים ספציפיים. הנרטיב הסוציולוגי-היסטורי הרחב מתפקד אפוא כעין פרדיגמה שניצבת ברקע הדברים ומודגמת דרכם, אך אינה עומדת כשלעצמה לבידור ולהעמקה, לפחות לא במפורש. זאת ועוד, הפרקים מציעים כל אחד בדרכו נושאים, דמויות, תהליכים ונקודות ראות חדשות ומרעננות על החברה החרדית ועל תופעות מרכזיות בתוכה באופנים מורכבים שחוזרים ופורמים את המסגרת המושגית של הספר. בעת הקריאה מצאתי עצמי תוהה אם המתואר מחזק את טיעוני העורכים או ניצב כנגדם או מבטא למעשה ניואנסים בעמדתם של חרדים ובמידת ביטחונם העצמי, מורכבות שמטבע הדברים מאפיינת תהליכי שינוי חברתי רחב היקף כפי

שמתארים העורכים. בהתאם אפשר לטעון כי הפרקים השונים הללו, על העושר האמפירי, האנליטי והתאורטי הגלום בהם, ראויים להילמד מעבר למקומם בשער זה או אחר ומעבר למקומם במסגרת הסוציולוגית-ההיסטורית המוצעת בספר.

בסיכומו של דבר, העורכים מציעים מסגרת מושגית נוחה לקריאת פרקי הספר באמצעות הצגתם בתוך גרטיב היסטורי ותמטי ולאור נקודת ייחוס אנליטית ברורה. המסגרת המושגית הזאת אכן דורשת עוד בירור והצבה במסגרת סוציולוגית השוואתית מפורטת, ועיקר תרומתה בכך שהיא מסמנת כיוונים חשובים למחקר עתידי. חוקרי החברה החרדית וחוקרי ישראל והיהדות ימצאו אפוא עניין רב בספר לאור המסגרת המושגית המאתגרת המוצעת בו ולאור המחקרים המקובצים בו, הניצבים בחזית מחקר החברה החרדית בישראל.